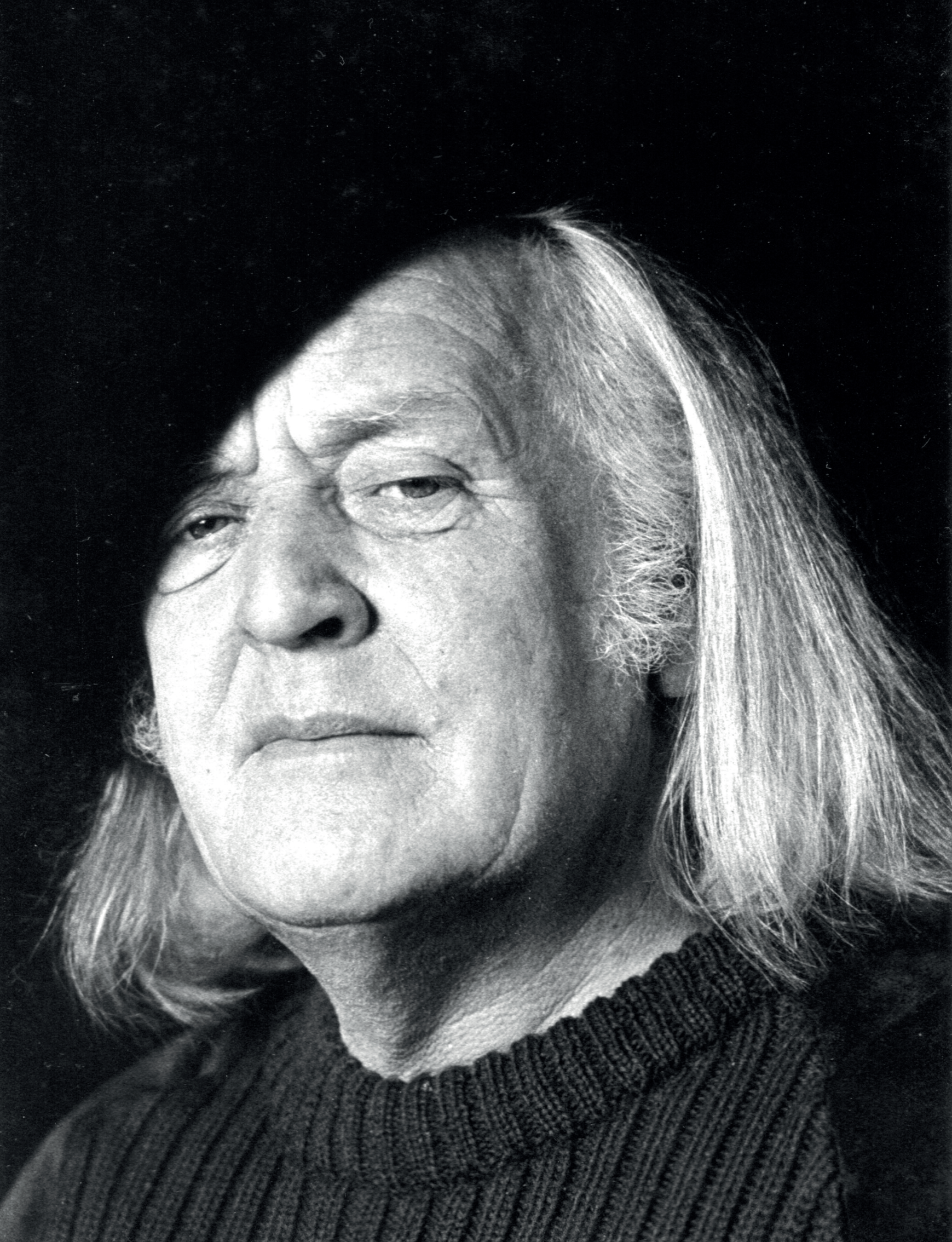

KLAAS
KOOPMANS

1920-2006

KLAAS

KOOPMANS

1920-2006

Op zoek naar de essentie

Onder redactie van Jan Henk Hamoen

met bijdragen van Hans Smelik, Bert Looper,
Bart Marius en Jan Henk Hamoen

NOORDBOEK

Deze uitgave kwam tot stand met steun van de Stichting Klaas Koopmans.

© 2020 Stichting Klaas Koopmans | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp & boekverzorging: Barbara Jonkers

Omslagbeeld: Hynstebloemen oan 'e Lauwersdyk – Paardebloemen aan de
Lauwersdijk, 1983, olieverf op doek, 70 x 50 cm, collectie G. Koper / F. van der Molen
Fotografie: Reinder Herder

ISBN 978 90 5615 685 5

NUR 640

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in
enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk,
Nederland – info@noordboek.nl.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUDSOPGAVE

- 6** Voorwoord
Anje Wester-Koopmans
- 11** Klaas Koopmans in een breder
(expressionistisch) perspectief
Hans Smelik
- 35** Klaas Koopmans in context -
een eeuw Friese kunstgeschiedenis
Bert Looper
- 47** Koopmans tussen psychiatrie
en outsiderkunst - een poging
Bart Marius
- 59** Brieven van en aan Klaas Koopmans
tijdens zijn opnamen
Jan Henk Hamoen
- 73** Bijlage: De brieven van
Klaas Koopmans, de Friese tekst
- 78** Korte biografie
- 82** Overzicht van het werk
82 Tekeningen
96 Gestichtstekeningen
130 Schilderijen en aquarellen
210 Ander werk
- 233** Noten
- 237** Geraadpleegde literatuur
- 239** Over de auteurs

VOORWOORD

Een aantal jaren geleden namen wij als bestuursleden van de Stichting Klaas Koopmans het initiatief om in het jaar 2020 de honderdste geboortedag van Klaas Koopmans te gedenken. Uiteraard zou dit gepaard gaan met een mooie expositie en een boek. Het werd ons snel duidelijk dat dit inhoudelijk anders moest zijn dan eerdere uitgaven over Koopmans. We kwamen tot de conclusie dat er zoveel mogelijk niet eerder vertoond werk gepresenteerd moest worden en dat er getracht zou worden een bredere blik op het werk van Koopmans te werpen. Dat resulteerde in vragen over de plaats van Koopmans binnen de geschiedenis van de Friese cultuur, zijn verhouding tot het Friese expressionisme en hoe deze zichzelf ontwikkelende kunstschilder die ook nog een psychiatrische achtergrond had, valt te kwalificeren. Belangrijke en diepgaande vragen waar vier auteurs vanuit verschillende invalshoeken aan hebben gewerkt.

We plaatsten advertenties in diverse dagbladen waarin we particulieren die werk van Koopmans in eigen bezit hebben verzochten zich te melden. Daar hebben enorm veel mensen op gereageerd. Het was een feest om al die verschillende kunstwerken te mogen aanschouwen. Ze varieerden van grote olieverven tot kleine paneeltjes; zelfs in het voormalige woonhuis van de schilder zelf werd tijdens de verbouwing een schilderij op board

gevonden: Koopmans had het gebruikt voor het dichtmaken van zijn schoorsteen. De verzamelaars bleken liefhebbers te zijn die naast hun dierbare werk ook de nodige anekdotes meebrachten. Helaas konden lang niet alle aangeboden werken in dit boek geplaatst worden, maar onze dank is groot voor eenieder die aan dit project heeft meegewerkt.

Dit boek is tot stand gekomen tijdens de coronacrisis, waardoor vanwege de angst voor besmettingsgevaar het contact met bruikleengevers moeizamer verliep dan gebruikelijk. Daarom grote dank voor de inzet van fotograaf Reinder Herder, die dankzij zijn eigen thuisstudio ervoor zorgde dat steeds kleine aantallen werken konden worden gebracht en gefotografeerd.

Tegelijkertijd met het verschijnen van dit boek start ook de expositie *Waaanzinnig, het buitengewone leven van Klaas Koopmans* in Museum Dr8888 en wordt in dezelfde plaats in het Adverium het *Panorama InsideOut* getoond, werk van kunstenaars met een psychiatrische achtergrond. Binnen de muren van Tresoar in Leeuwarden wordt speciaal aandacht geschonken aan de briefwisseling van Koopmans die ontstond tijdens opnamen in de psychiatrische inrichtingen. Het boek en de bijbehorende exposities konden niet gerealiseerd worden zonder financiële steun. Alle sponsors willen wij zeer bedanken, zonder hen was dit alles

niet mogelijk geweest. Het ontstaan van zowel het boek als de tentoonstellingen is echter vooral te danken aan de goede chemie van de mensen onderling.

Het is daarom met grote dankbaarheid dat ik de harde werkers bij name noem en bedank. Dat zijn Nieske Ketelaar, directeur van het Museum Dr8888, en Annemieke Keizer, conservator bij hetzelfde museum, beiden actief betrokken bij de voorbereidingen van boek en tentoonstelling. Vervolgens de vier auteurs: Hans Smelik, initiatiefnemer en medeoprichter van de Stichting Klaas Koopmans; Bart Marius, artistiek leider van Museum Dr. Guislain in Gent; Bert Looper, directeur van Tresoar en tevens bestuurslid van de Stichting Klaas Koopmans; en naast auteur ook eindredacteur Jan Henk Hamoen, emeritus predikant en tevens bestuurslid van onze Stichting. Ten slotte Akke Berends-Koopmans, die als bestuurslid en archivaris van de Stichting veel werk heeft verzet wat betreft het contact met de bruikleengevers, en Henk Deinum, bestuurslid.

Zonder de tomeloze inzet van eenieder was dit kleurrijke boek nooit verschenen. Ik wens u veel leesplezier!

Anje Wester-Koopmans
Voorzitter Stichting Klaas Koopmans

Klaas Koopmans, De transportploeg, Franeker 1959,
Siberisch krijt met balpen, 12,5 x 17 cm, collectie
Stichting Klaas Koopmans

Klaas Koopmans in een breder (expressionistisch) perspectief

Hans Smelik

Kennismaking met Klaas Koopmans

Op 26 april 1993¹ fietste ik met Anje, de jongste dochter van Klaas Koopmans, vanuit Eernewoude² naar Garijp. Ze had me gevraagd om mee te gaan naar haar vader om kennis met hem te maken op zijn atelier en zijn recente werk te bekijken, maar vooral ook om te adviseren wat er met de tekeningen moest gebeuren die hij tijdens opnamen³ in de psychiatrische ziekenhuizen in Zuidlaren en Franeker van zijn medepatiënten had gemaakt. Anje had ontdekt dat er door bezoekers tekeningen werden meegenomen. Dat baarde haar en de familie grote zorgen. Toen we eenmaal waren aangekomen op de kamer boven, waar de *Gestichts-tekeningen* ongesorteerd op planken lagen, trok Klaas er af en toe eentje lukraak tussenuit, keek me dan, z'n hoofd wat scheefhoudend, met een verwachtingsvolle blik aan en vroeg: 'Wat vind je van deze tekening?' Vervolgens begon hij, na mijn commentaar te hebben aangehoord, vol verve over

de op de tekening afgebeelde persoon te vertellen. Bij elke tekening bleek wel een verhaal te horen over de geportretteerde of een gebeurtenis die zich op de dag van het portretteren had afgespeeld.⁴ Die middag moet ik, toen de diefstal ter sprake kwam, hebben gezegd: 'Die tekeningen moeten in een stichting worden ondergebracht, want als ik ze zie word ik ook hebberig.'⁵ Een uitspraak die de aanleiding zou worden voor de oprichting van de Stichting Klaas Koopmans in december 1993⁶, waarna de tekeningen enige tijd later in bruikleen werden gegeven aan het museum in Drachten.

'Trochsetter'

Tijdens onze eerste kennismaking in 1993 was Klaas Koopmans 73 jaar oud. Hij was net hersteld van een crisis in 1992, die niet zoals eerder tot een opname had geleid maar succesvol met medicijnen was bestreden. Ik leerde hem kennen als een gevoelige, spontane, vriendelijke en open

man, iemand die volkomen zichzelf was. Op en top een Fries, een 'trochsetter' in het gebruik van de Friese taal, die ik toen nog maar mondjesmaat beheerste. 'Grutsk⁷ mar oprjocht en mei it hert op it goeie plak,' zou ik nu zeggen. Het spontane en het directe dat uit z'n werk naar voren komt, is geheel in overeenstemming met wie hij was. Zijn 'à la minute' getekende *Gestichtstekeningen*, maar ook de meeste landschappen na de jaren vijftig getuigen van directheid en spontaniteit. Als hij een plekje in z'n geliefde Friesland had gezien dat hij wilde schilderen, werd hij onrustig. Dan moest hij er heen om het met zijn goed geoefende oog snel en met vaste hand te schilderen. Hij heeft, vaak met enkele streken, bijzondere plekken in het Friese landschap vastgelegd. Plekken die na de oorlog langzamerhand aan het verdwijnen waren. In de titel *It ôfskie⁸ fan de lytse boer* uit 1967, een in olieverf vastgelegd landelijk tafereeltje, het boerderijtje van Smedes aan de Earnewarre in Garijp, refereert Klaas daaraan.

Nieuwe vormen van kunst in Duitsland

Rond het geboortjaar van Klaas Koopmans, twee jaar na afloop van de Eerste Wereldoorlog, brak een periode aan die als de Roaring Twenties de geschiedenis is ingegaan. Het was de tijd van de charleston en van de plusfours, maar ook de tijd van grote veranderingen in de beeldende kunst. Veranderingen die begonnen rond 1905 in Dresden met de oprichting van Die Brücke, toen een aantal Duitse kunstenaars definitief brak met de traditionele schilderkunst. Niet langer benaderden die schilders de werkelijkheid direct en visueel, zoals de schilders van Barbizon en na hen de impressionisten (die met licht en sfeer speelden) dat gedaan hadden, maar zoals ze die natuur om zich heen op het moment vanuit hun persoonlijke gevoelens en emoties ervoeren. Hiermee veroorzaakten de oprichters Ernst Ludwig Kirchner, Fritz Bleyl, Erich Heckel en Karl Schmidt-Rottluff een omwenteling in de kunst die resulteerde in

Klaas Koopmans, *It ôfskie fan de lytse boer*, Garijp 1967, olieverf op doek, 116 x 188 cm, collectie Fam. A. Koning, Leeuwarden
> zie ook pag. 153

de eerste expressionistische beweging in Europa. Het idee om samen een groep te vormen kwam van Kirchner, de naam Die Brücke van Schmidt-Rottluff. Samenwerken was het enige doel. De kunst die zij maakten richtte zich op het essentiële, op een vereenvoudiging van de vorm gepaard gaand met een krachtige manier van uitdrukken en een onorthodox gebruik van kleur, op het onvervalst weergeven van wat hen bezighield. Van Gogh was voor hen en andere kunstenaars in die dagen dé inspiratiebron.

Een andere bron, die dat na de Tweede Wereldoorlog ook voor de CoBrA-schilders⁹ zou worden, was etnografische kunst, de vitale kunst van de primitieve volkeren, die de leden van Die Brücke in de verzamelingen van het Volkenkundig Museum

in Dresden ontdekten. Een ontdekking die leidde tot een verdere vereenvoudiging en intensivering van de vorm in hun werk. Naast schilderijen maakten ze houtsneden, die nu tot de hoogtepunten van het expressionisme worden gerekend. Zes jaar later, in 1911, richtten twee jonge kunstenaars in München Der Blaue Reiter op. Het waren Wassily Kandinsky en Franz Marc, bij wie zich snel daarna ook August Macke en Alexej von Jawlensky aansloten. Hun opzet was, net als bij hun collega's in Dresden, uitsluitend om vriendschapsbanden te onderhouden en over de ontwikkelingen in hun werk van gedachten te wisselen. Kandinsky zei later over het ontstaan van de naam: 'Beide liebten

wir Blau, Marc-Pferde, ich-Reiter. So kam der Name von selbst.' De eerste tentoonstelling van de groep vond hetzelfde jaar al plaats in München. Naast de eerdergenoemden exposeerden er onder anderen Henri Rousseau, Albert Bloch en Paul Klee.

In 1912 verscheen het eerste nummer van hun lijfblad met een omslag naar het beroemde ontwerp van Wassily Kandinsky van Der Blaue Reiter, waarbij deze zich liet inspireren door de in de 'Hinterglasmalerei'¹⁰ veelvuldig gebruikte figuur van de bewapende Sint Joris, die te paard gezeten een draak verslaat. In de almanak mochten uitsluitend kunstenaars aan het woord komen

Franz Marc, Blaue Fohlen, 1912, olieverf op paneel, 33 x 37 cm (beeldmaat 27,5 x 31 cm), collectie Stedelijk Museum Amsterdam

Gerrit Benner, Drie paarden,
gouache, 31 x 43 cm. Particuliere
collectie, voorheen Kunsthandel
E.J. van Wisselingh & Co Haarlem

Jan Altink, Vier Paarden, 1925, olieverf op doek,
77 x 100 cm, collectie Museum Belvédère
Oranjewoud

Klaas Koopmans, Hynders, 1999, olieverf op doek, 80 x 50 cm, collectie Fam. S. Ypma, Veenwouden
> zie ook pag. 208

Klaas Koopmans, Drie paarden, Trije hynders, 1967, Siberisch krijt 28 x 39 cm, collectie Fam. S. Bruinsma, Garijpo > zie ook pag. 93

die de ‘nieuwe kunst’ propageerden. Het kunstenaarscollectief zou met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog al ophouden te bestaan.¹¹

De wereldberoemde paarden van Franz Marc zouden voor de leden van De Ploeg, voor Gerrit Benner, voor Klaas Koopmans en zijn Yn 'e line-vrienden een veelgebruikte inspiratiebron vormen.

Het werk van de Duitse expressionisten werd door critici in eerste instantie overal niet alleen als schokkend ervaren – ze werden zelfs aangeduid als een horde verfspuitende brulapen – maar het zou in de nazitijd van de jaren dertig en veertig nog erger te boek komen te staan en wel als ‘Entartete Kunst’. Reden genoeg voor Hitler om het te verbieden. Hierdoor kon dit werk pas na de oorlog weer worden tentoongesteld.

Expressionisme in Nederland voor de oorlog

De vroegste vormen van expressionisme in Nederland openbaarden zich pas vijftien jaar later, halverwege het tweede decennium van de twintigste eeuw, op drie plaatsen in Nederland. In de badplaats Bergen in Noord-Holland, waar na de komst van de kubist Le Fauconnier in 1915, die het nieuwe elan uit Frankrijk meebracht, de Bergense School werd opgericht. Maar ook in Groningen, waar Jan Wiegers en zijn Groningse schildersvrienden door contacten met Kirchner de ogen werden geopend, met als resultaat de oprichting van de schildersgroep De Ploeg in 1918. En *last but not least* in Drachten, waar twee schoenmakers, Thijs en Evert Rinsema¹², via Theo van Doesburg, de oprichter van het tijdschrift *De Stijl*, kennis zouden maken met andere avant-gardistische bewegingen: die van het kubisme en dadaïsme. Al staat het nergens vermeld, het zal ongetwijfeld Jan van der Bij¹³ zijn geweest die zijn schildersvrienden op enig moment opmerkzaam maakte op deze twee schoenmakers. Op 21 september 1919 schrijft Evert, de dichter van de twee broers,